

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ, ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТА НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Луганська область як об'єкт територіального планування характеризується низкою особливостей, основні з яких такі:

1. Область є найпершим старопромисловим регіоном країни, звідки й розпочалася її індустріалізація. Саме на території Луганської області були створені перші промислові підприємства, запуск яких ще у середині XVIII ст. ознаменував початок першої промислової революції в Україні.

2. Тривалий період індустріального розвитку регіону зумовив високий рівень диверсифікованості структури господарства, де поряд з депресивною вугільною промисловістю та численними виробництвами важкої індустрії розвиваються середньо- і навіть високотехнологічні галузі.

3. Область характеризується вкрай нерівномірним розміщенням виробництва, де чітко виділяється надмірно індустріалізована південна частина та практично неіндустріалізована північна частина регіону.

Усе це дає змогу розглядати Луганську область як своєрідний модельний для України регіон, де на локальному рівні можуть бути досліджені основні особливості виробництва як фактора територіального розвитку та розроблені основні напрямки його оптимізації [1].

Сучасні процеси та особливості розвитку господарства області нерозривно пов'язані з його генезисом. У зв'язку з цим їх дослідження значною мірою має ґрунтуватися на ретроспективному аналізі розвитку промислового виробництва області.

Становлення та розвиток промисловості області значною мірою детермінувалися мілітарними чинниками. Це відповідним чином позначилося на структурі промисловості області, її спеціалізації та особливостях територіальної організації. Мілітарна спрямованість промислового виробництва області була притаманна всім етапам її розвитку та значною мірою збереглася до теперішнього часу.

Характерною особливістю промисловості цього типу є широке використання технологічних інновацій. Країни з «доганяючою» економікою, до яких свого часу належали Російська імперія та Радянський Союз, «імплантують» найсучасніші, для певного періоду, технологічні досягнення передових країн на свій ґрунт. Для цього відбираються окремі міста та регіони з найсприятливішими умовами. У зв'язку з цим виникає своєрідна синхронізація у проходженні інноваційних циклів Кондратьєва — Шумпетера (ЦК) у креативно-технологічних та «доганяючих» країнах і регіонах. Однак така синхронізація неадекватна, тимчасова, оскільки креативна функція «доганяючого» регіону є недостатньою та не притаманною для нього, а адаптивна функція потребує постійного стимулювання суб'єктивними чинниками. У зв'язку з цим у розвитку промисловості такого регіону лише окремі періоди характеризуються тимчасовою синхронізацією з проходженням ЦК в передових країнах.

Друга половина XVIII ст. ознаменувалася розширенням військової присутності Російської імперії у Причорномор'ї та Центральній Європі, що потребувало максимального наближення баз військового забезпечення до театру воєнних дій. Найбільш придатним для цього виявився Донецький край, де вже були розвідані перші поклади кам'яного вугілля, яке в той період у Західній Європі почало використовуватись у чорній металургії та на флоті, що активно оснащувався паровими двигунами.

Таким чином, початок першої промислової революції (революція вугілля та пару) і першого ЦК у економічно розвинутих країнах і на території України відбувся майже синхронно. Проходження першого ЦК у Західній Європі охоплює період 1770–1830 рр. Початок розробки кам'яного вугілля та побудова першого ливарного заводу з виготовлення гармат на території Луганської області датується 1795 р. Відповідно до імператорського указу неподалік від Лисячого байраку було закладено першу на Донбасі вугільну копальню, навколо якої виросло поселення, що пізніше отримало назву Лисичанськ.

Основними споживачами видобутого вугілля були Чорноморський флот та казенний гарматно-ливарний завод, побудований на річці Лугань, де з часом виникло м. Луганськ. У середині XIX ст. це підприємство було перепрофільоване на виробництво набоїв. Працює воно й досі. За свою більш як двохсотлітню історію ЗАО «Луганський ливарно-механічний завод» зберіг свою основну спеціалізацію — виробництво продукції військового призначення. Усі роботи з організації будівництва заводу та розробки покладів вугілля були доручені адміралу Чорноморського флоту Н. С. Мордвінову. Формування усіх цих виробництв на території Луганщини відбувалося на тлі військової колонізації краю, що

розпочалася тут ще в 30-х роках XVIII ст. Суть її полягала в роздачі земель та розселенні на територіях уздовж Сіверського Дінця, Лугані та інших річок колишніх військовослужбовців царської армії.

Подальший розвиток економіки регіону пов'язаний з інтенсивним освоєнням запасів кам'яного вугілля. Визначальну роль у цьому в той період відіграло Вчене товариство гірничих інженерів, що виникло при Луганському заводі в 1840 р. Завдяки його діяльності було відкрито близько 300 родовищ кам'яного вугілля та інших корисних копалин. Внаслідок їх розробки створювалися кам'яновугільні копальні. Разом з робітничими селищами та слободами ці копальні утворювали типові локалітети ресурсно-видобувного та індустріального типів. Їх розростання та злиття привело до виникнення та розвитку багатьох міст регіону, зокрема таких як Новодружеськ, Лисичанськ, Привілля, Брянка, Кіровськ, Стаханов, Первомайськ, Вахрушево, Красний Луч, Антрацит та багато інших. Отже, формування поселенської мережі області визначалося, загалом, промисловим чинником.

Такі особливості генезису цієї мережі зумовили не тільки «прив'язку» поселень до покладів кам'яного вугілля переважно на сході та півдні області, а й наклали відбиток на внутрішню планувальну структуру багатьох з цих міст. Вони, як правило, позбавлені чітко визначеного центру і функціональних зон і являють собою своєрідні конгломерати з декількох поселень, що сформувалися навколо промислових об'єктів. Зараз розвиток таких населених пунктів, що позбавлені багатьох ознак класичного міста, стикається із серйозними планувальними, комунальними, соціальними та іншими проблемами. Поселення такого типу В. Л. Глазичев визначає як «разбухшие заводские слободы», що потребують нагальної трансформації у справжні міста [2].

Період проходження першого ЦК в регіоні дещо розтягнувся в часі. Відбулася його своєрідна синхронізація з процесом проходження «довгих хвиль» в економіці Російської імперії загалом.

Другий ЦК, що почався в 80-х роках XIX ст., супроводжувався бурхливим розвитком промислового виробництва регіону, запровадженням технологічних та організаційних інновацій. Розвитку промислового виробництва в цей період значною мірою сприяли наслідки реформи 1861 р., проникнення в регіон іноземного капіталу, будівництво залізниць. У 1877 р. було закінчено будівництво залізничної лінії Дебальцеве — Луганськ, у 1884 р. — Катерининська залізниця з'єднала Донбас із Криворіжжям. Усе це створило надзвичайно сприятливі умови для подальшого розвитку в регіоні чорної металургії. У виробництво в цей період широко запроваджуються нова техніка та технології — бесеме-

рівський та томасівський конвертори, мартенівські печі тощо. В цей час на Луганщині будуються Вільхівський, Алмазницький та Донецько-Юріївський (Алчевський) металургійні заводи.

Активне проникнення в регіон іноземного капіталу стало потужним стимулом, що прискорив тут дифузії інновацій третього ЦК, а разом з тим і появу пріоритетних для нього галузей промисловості. Головними серед них були основна хімія та важке машинобудування. У 1890 р. неподалік від Лисичанська російсько-бельгійське акціонерне товариство «Любімов. Солвен і Ко» розпочало будівництво Донецького содового заводу, що поклав початок розвитку хімічної промисловості всього Донбасу. У кінці 90-х років XIX ст. німецький промисловець Г. Гартман спорудив у Луганську паровозобудівний завод.

Геополітичні чинники того періоду, початок Першої світової війни, а отже, зростання потреб в озброєнні, значно прискорили ці процеси. До початку Першої світової війни монополія виробництва синтетичних барвників належала Німеччині. Скорочення імпорту барвників після початку військових дій поставило в надзвичайно тяжкі умови підприємства текстильної промисловості Російської імперії. У кінці 1914 р. було організоване акціонерне товариство «Руско-Краска». Для будівництва заводу цього товариства на території Донбасу було досліджено декілька потенційно придатних ділянок. Оптимальне поєднання факторів розвитку мала ділянка неподалік від станції Рубіжне. Розміщені поблизу вугільні шахти, Донецький содовий завод і коксобензолні підприємства могли забезпечити виробництво дешевим паливом і сировиною, а Сіверський Донець та навколишні озера — достатньою кількістю води. Порівняно недалеко залягали великі поклади вапняку та кам'яної солі, необхідні для хлорного виробництва. Залізниця забезпечувала доставку сировини та відправку готової продукції. Фактично, на практиці було досить успішно застосовано модель «штандорта» А. Вебера, що дало змогу знайти оптимальне розміщення підприємства відносно основних факторів виробництва.

Акціонерне товариство придбало в місцевого поміщика 1840 десятин землі і влітку 1915 р. тут почалося спорудження хімічного заводу. Поєднання факторів на цій території виявилось сприятливим не тільки для виробництва барвників, а й хімічної продукції військового призначення (вибухових речовин). Війна змусила сконцентрувати увагу підприємців на виробництві цього виду продукції. Поряд з будівництвом головного заводу акціонерного товариства «Руско-Краска» розпочалося спорудження заводу акціонерного товариства «Коксобензол». Це підприємство діє і зараз. Рубіжанський хімічний завод «Зоря» продовжує

випускати свою профільну продукцію. У роки Першої світової війни неподалік від селища Криндачівка (тепер місто Красний Луч) було споруджено ще один хімічний завод, що спеціалізувався на випуску вибухових речовин. Нині це хімічне об'єднання ім. Петровського у місті Петровське.

Подальший розвиток пріоритетні галузі третього ЦК отримують у 30-ті роки ХХ ст., в період радянської модернізації господарства. На базі коксівного вугілля в регіоні починає розвиватись азотно-тукове виробництво. На північ від Лисичанська будуються хімічний завод і селище, що отримало назву Лісхімбуд. З 1951 р. — це місто Сіверськодонецьк, де функціонує потужне виробниче об'єднання «Азот».

Третій ЦК в регіоні, як і в усій країні, продовжувався до середини 60-х років ХХ ст. На цей період припали руйнація господарського комплексу під час Великої Вітчизняної війни та його відбудова в повоєнний час. Однак ні ці події, ні інтенсивне нарощування виробничих потужностей у 30-ті та 50–60-ті роки не змінюють основної спеціалізації промисловості області. Відбувається лише її поглиблення на виробництвах вуглеенергохімічного і пірометалургійного циклів чорних металів та доповнюючих і обслуговуючих їх виробництв. Розширюються та модернізуються старі підприємства, будуються нові. Основними з них були заводи феросплавів (м. Стаханов), трубний (м. Луганськ), «Центрокуз» (м. Кіровськ), нафтопереробний та гумотехнічних виробів (м. Лисичанськ), колінчастих валів та верстатобудівний (м. Луганськ) та ін.

Як доповнююча галузь промислового виробництва, що покликана раціоналізувати використання наявних трудових ресурсів (жіночої робочої сили), помітного розвитку в регіоні набуває легка промисловість. Найбільші її підприємства розміщуються в Луганську (швейне об'єднання «Лугань»), Рубіжному (панчішна фабрика), Алчевську, Лисичанську, Брянці, Стаханові, Кіровську, Свердловську, Красному Лучі (швейні підприємства) та в інших центрах.

Лише з початком четвертого ЦК, із середини 60-х років, незважаючи на інертність сформованої структури промислового виробництва області, намітились її певні трансформації. Це було пов'язано з будівництвом у регіоні цілого ряду підприємств високотехнологічних галузей машинобудування (електротехнічна та електронна промисловість, виробництво засобів зв'язку тощо). У своїй більшості ці підприємства входили до складу військово-промислового комплексу СРСР та підпорядковувалися відповідним союзним міністерствам, що забезпечували їх функціонування. У кінці 80-х років на території області функціонували 17 потужних підприємств військово-промислового комплексу Радян-

ського Союзу. За рівнем розвитку цих виробництв серед інших регіонів України Луганська область посідала одне з перших місць.

Починаючи з другої половини 70-х років минулого століття в економіці країни починала наростати латентна криза, що не оминула й Луганщину. У процесі трансформації соціально-економічних умов господарювання в 90-ті роки (перехід до ринкових відносин, інтеграція у світогосподарську систему та ін.) при зволіканні з реалізацією дієвих реформ в економічній сфері криза ще більше посилилась і набула руйнівного характеру. Все це суттєво позначилося на розвитку промисловості області в роки незалежності.

На сьогоднішній день промисловість залишається головним видом економічної діяльності в області. Регіоноформує та регіонопідтримує значення промислового виробництва області підтверджує той факт, що на нього припадає близько 53% виробленої в області валової доданої вартості, майже 34% зайнятих у господарстві. Зведений бюджет Луганської області отримав від об'єктів промисловості близько 55% від усіх надходжень.

У 1990 р. зростання промислового виробництва області припинилось, а у наступні роки відбувся його різкий спад. Найнижчим спад промислового виробництва області був у 1998 р., коли індекс продукції складав лише 33,4% від рівня 1990 р.

Лише у 1999 р. спад промислового виробництва області припинився і почалось зростання. У 2009 р. промислове виробництво регіону (незважаючи на глобальну економічну кризу) зросло у порівнянні з 1998 р. більше ніж у 2,1 разу. Однак, в цілому, темпи зростання промисловості Луганської області, у порівнянні з Україною, залишаються все ж нижчими. У 2009 р. обсяг промислової продукції країни становив уже 80,3% від рівня 1990 р., у той час як аналогічний показник для Луганської області був 72%. Досить диференційованою в зазначений період була й динаміка виробництва в окремих галузях. Найбільшого спаду зазнали легка промисловість, машинобудування, промисловість будівельних матеріалів тощо.

За вказаний період відбулося різке зростання «обтяженості» галузевої структури промисловості області за рахунок збільшення і без того високої частки матеріало-, енерго- та екоємних галузей важкої індустрії — чорної металургії, нафтопереробки, хімічної промисловості. Період зростання не вніс суттєвих змін у структуру промисловості. Вона залишилася надзвичайно деформованою.

Проходження інноваційних циклів, особливо третього та четвертого ЦК, зумовило сучасні риси територіальної організації промислового

виробництва області, зокрема його територіальної структури. Питання формування територіальної структури промисловості країни в цілому, в тому числі Луганської області досліджувалось у працях М. М. Паламарчука, І. О. Горленко, Т. Є. Яснюк [3], С. І. Іщука [4] та інших вчених. Як її основні складові в межах Луганської області вони виділяють шість промислових вузлів: Луганський, Лисичансько-Рубіжанський, Стаханово-Алчевський, Краснолуцько-Антрацитівський, Свердловсько-Ровеньківський та Краснодарський. В основу виділення цих вузлів було покладено, передусім, тісні виробничо-технологічні та виробничі зв'язки між підприємствами, що виникли на основі видобутку вугілля та розвитку тут виробництв вуглеенергохімічного та пірометалургійного циклів, а також спільне використання інфраструктури, трудових ресурсів, вигідне транспортно-географічне положення та ін.

До складу Луганського промислового вузла, крім обласного центру, входять Лутугіне, Успенка, Щастя та інші промислові центри. Основними галузями спеціалізації вузла є важке і середнє машинобудування та металообробка. Галузями спеціалізації Лисичансько-Рубіжанського промислового вузла, що включає в себе Лисичанськ, Сіверськодонецьк, Рубіжне та деякі інші центри, є вугільна, хімічна, нафтопереробна та скляна промисловість. До складу Стаханово-Алчевського промислового вузла входять такі центри, як Стаханов, Брянка, Первомайськ, Алчевськ та ін. Спеціалізується вузол на вугільній промисловості та коксохімії, чорній металургії та важкому машинобудуванні.

Галузями спеціалізації розміщених на півдні області Краснолуцько-Антрацитівського, Свердловсько-Ровеньківського та Краснодарського промислових вузлів є вугільна промисловість, супутні та обслуговуючі виробництва (машинобудування для вугільної промисловості, легка, харчова, промисловість будівельних матеріалів тощо).

З часу появи промислового виробництва і досі основна комплексуюча роль у регіоні належить вуглевидобувній галузі. Саме на основі технологічних ланцюгів вуглеенергохімічного та пов'язаного з ним пірометалургійного циклів в області сформувались охарактеризовані промислові вузли. Вони кваліфікуються нами як локальні промислово-територіальні комплекси, що розглядаються одночасно як основні форми територіальної організації промисловості (ТОП) і як елементи територіальної структури промисловості області.

У зв'язку з цим стрімке падіння вуглевидобутку, закриття та ліквідація шахт, що набули масового характеру, призвели до «розмивання» сформованих у регіоні промислових вузлів, що спричинило значні територіально-структурні трансформації та зрушення в ТОП. При цьому

чим більшою у вузлі була кількість технологічно пов'язаних ланок, тим інтенсивнішою є його дезінтеграція.

Усе це змушує виробників кінцевої продукції переорієнтовуватися на використання джерел базової сировини, що розміщуються за межами вузла. Показовим у цьому відношенні є Стаханово-Алчевський промисловий вузол, де на базі місцевої сировини сформувалося потужне коксохімічне виробництво, що й забезпечило розвиток тут чорної металургії. В умовах, коли закриття та ліквідація шахт тут досягли найвищих в області масштабів, коксохімічне виробництво переорієнтувалося на сировину, що видобувається в Краснодонському та інших промислових вузлах регіону. Через це відбувається істотне зниження рівнів виробничо-технологічної внутрішньої інтегрованості вузлів як локальних промислово-територіальних комплексів. Паралельно формуються нові промислово-територіальні утворення регіонального рівня.

У цілому такі суттєві зрушення в територіальній організації господарства області закономірні й виправдані. Більше того, вони мали б бути і передбачуваними, оскільки запаси кам'яного вугілля в регіоні вичерпуються. У майбутньому, очевидно, слід очікувати посилення таких тенденцій.

Таким чином, необхідність та актуальність реструктуризації економіки регіону обумовлені дією багатьох важливих чинників. Серед них такі:

- адаптація до ринкової системи господарювання, що викликає активні зміни інституційної структури економіки, розвиток підприємництва, формування ринкової інфраструктури;

- жорстка міжнародна конкуренція на світових ринках товарів та послуг, що дуже актуально у контексті низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів;

- зростання цін на енергоносії, що вимагає поступового згортання енергоємних виробництв та стимулювання енергозбереження в основних споживачів енергетичних ресурсів та палива — у металургії, хімічній промисловості, машинобудуванні, електроенергетиці, харчовій промисловості, житлово-комунальному секторі та на транспорті;

- видова обмеженість природно-ресурсного потенціалу області, де дійсно структуроформуючими є тільки потужні мінеральні та земельні ресурси. В цілому це не створює сприятливі умови для розвитку і диверсифікації структури господарства регіону;

- неефективне використання сприятливих передумов розвитку економіки області: наявності висококваліфікованих трудових ресурсів, сприятливого транспортно-географічного положення Луганської області та ін.;

— недостатнє використання потужного науково-технологічного потенціалу Луганської області, що гальмує процеси формування сучасної структури господарства на основі розвитку інноваційноємних виробництв;

— сучасні тенденції світового господарства, зокрема розвиток третинного та четвертинного секторів, які дисонують з недостатнім його розвитком в Луганській області, тощо.

Саме ці чинники обумовлюють недосконалість сучасної структури господарства регіону і, як результат, існування численних соціально-економічних проблем. Найбільш загальними з цих проблем є:

— низька ефективність виробництва, в основі якої лежать технічна застарілість та високий рівень зношеності основних засобів і недосконалі технології. Це зумовлює низьку продуктивність праці та неконкурентоспроможність на світовому та вітчизняному ринках багатьох видів продукції;

— незадовільний в цілому інвестиційний клімат в Україні і, зокрема, у Луганській області (навіть попри значні обсяги іноземного інвестування) та його значні територіальні відміни, що загострює проблему фінансово-інвестиційного забезпечення структурно-технологічних змін у провідних галузях господарства у містах та адміністративних районах;

— низький рівень прогресивності структур господарства області, головною рисою якої є переважання галузей сировинної орієнтації при незначній частці інноваційноємних високотехнологічних виробництв;

— дуже сильний техногенний пресинг на природне середовище, результатом чого є складна екологічна ситуація в регіоні. Луганська область займає перше місце за обсягами скидання забруднених зворотних вод, за обсягами викидів шкідливих речовин в атмосферу та за наявністю токсичних відходів;

— невисокий рівень якості життя населення, що є прямим результатом недостатньої ефективності виробництва та недоотримання коштів на соціальні потреби, які повинні були б у прямій або опосередкованій формі надходити від реалізації виробленої продукції.

Вирішення цих проблем, а також стратегічні завдання із забезпечення модернізації регіоноформуючих галузей регіону визначили пріоритетні напрями розвитку господарства Луганської області:

а) комплексне оновлення виробництва на сучасній науково-технологічній основі, що передбачає:

— здійснення переходу на енергозберігаючі та ресурсозберігаючі технології, насамперед у вугільній промисловості, металургії, хімічній

промисловості, машинобудуванні, електроенергетиці, харчовій промисловості, на транспорті, які є найбільшими споживачами енергоресурсів;
— підвищення конкурентоспроможності виробництва і відповідно покращення результативності та структури експортного потенціалу області;

б) створення сучасної виробничої, транспортної та фінансової інфраструктури як основи перспективного розвитку господарства Луганської області;

в) посилення соціальної спрямованості економічного зростання як стратегічної мети трансформаційних процесів у регіоні;

г) зменшення існуючих територіальних диспропорцій у рівні соціально-економічного розвитку Луганської області. Як показало проведене дослідження, більшість малих міст та сільських районів відзначаються низьким та дуже низьким рівнем соціально-економічного розвитку.

Таким чином, область у перспективі має зберегти статус високоіндустріального регіону, спеціалізованого, з одного боку, на високопродуктивному та маловідходному функціонуванні комплексу виробництв із переробки мінеральної сировини, з іншого — на розвитку високотехнологічних галузей п'ятого технологічного укладу, як традиційних для області, так й принципово нових.

На новий якісний рівень має перейти і сільське господарство регіону. Необхідною умовою ефективного розвитку сільського господарства буде його технічне переозброєння та освоєння передових технологій, а також посилення інноваційної активності на підприємствах харчової промисловості.

Крім іншого, в Луганській області будуть активно формуватися нові функції. В результаті розвитку ринкової інфраструктури (близько 5% зайнятих) область набуде рис не тільки індустріального, але й фінансово-економічного центру країни. Статус області як важливого освітнього й інноваційного центру міжрегіонального значення (12,5% зайнятих у господарстві) повинен перейти на новий рівень — міждержавний.

Таким чином, за умови сприятливого розвитку подій, у результаті істотної трансформації господарського комплексу, насамперед на інноваційній основі, область повинна набути рис високоіндустріального регіону з розвинутим сільським господарством, сучасною ринковою інфраструктурою (консалтинг, банківська та біржова діяльність тощо) та потужним науково-освітнім і культурним потенціалом.

Аналіз сучасних тенденцій та передумов розвитку господарського комплексу Луганської області дозволив окреслити декілька сценаріїв його можливого розвитку у перспективі, де ключову роль буде відіграва-

ти промислове виробництво. Найбільш імовірними з них нам здаються такі варіанти: інерційний (песимістичний), інноваційний (оптимальний) та проміжний сценарії розвитку. Кожний з них має свої особливості та специфіку, що визначають соціально-економічний стан та архітектурний вигляд регіону, його роль у країні, стан природного середовища, основні характеристики та рівень життя населення.

1. Інерційний сценарій розвитку господарства Луганської області пов'язаний з досить імовірним збереженням, «консервацією» нинішнього стану виробництва регіону. Цей варіант виходить із того, що зміни у промисловій політиці практично не відбуваються: продовжується повільне реформування, спрямоване на поступову адаптацію до ринків, а також повільний процес структурних трансформацій промислового виробництва. Вплив держави на економічні процеси обмежений лише рекомендаційними програмами, відносно невеликою кількістю державних замовлень, незначною фінансовою підтримкою за рахунок державних інвестицій, деякими змінами податкового законодавства. За таких умов прогноз має переважно інерційний характер з коригуванням на експертну оцінку можливих змін у попиті на традиційну продукцію галузей та пристосування наявних виробничих потужностей до нової продукції, що користується попитом.

При інерційному варіанті розвитку подій пріоритет у розвитку промисловості буде надаватися підприємствам, що не потребують значних капіталовкладень в організацію та підготовку виробництва або мають швидко економічну віддачу. Передусім мова йде про низько- чи середньотехнологічні, ненаукоємні галузі добувної промисловості, переробки мінеральної сировини, металургії, хімічної та харчової промисловості, виробництва будівельних матеріалів та ін. При цьому динамічні показники розвитку виробництва будуть залишатися малорухомими.

Зокрема, при збереженні існуючого тренду динаміки розвитку галузей промисловості не варто й сподіватися на прогресивні структурні зрушення в цій галузі.

При збереженні існуючих тенденцій зростання виробництва структура промисловості матиме невідповідний існуючому у Луганській області потенціалу рівень прогресивності. При крайній важливості випереджаючих темпів зростання продукції машинобудування (особливо його високотехнологічних виробництв) вони є практично на одному рівні з темпами росту всієї промисловості області. А це вкрай стримує процеси інноваційного розвитку економіки регіону.

Інерційний варіант розвитку господарства може бути виправданим лише на короткотривалу перспективу (максимум 3–5 років), оскільки

дозволяє акумулювати необхідні для розвитку високотехнологічних виробництв області інвестиційні ресурси.

Разом із тим реалізація цього варіанту на довготривалу перспективу (20–25 років) є недоцільною, хоч і ймовірною. При такому розвитку подій дуже ускладнюється перехід економіки області на інноваційну модель розвитку.

2. Інноваційний (оптимальний) сценарій розвитку господарства області пов'язаний з його всебічною модернізацією, структурною трансформацією промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку тощо та їх інтеграцією з інноваційним та науково-освітнім комплексом регіону.

Вирішення цього складного та масштабного завдання вимагає максимального використання всіх можливих ресурсів — матеріальних, фінансових, інтелектуальних, організаційних. Саме ці аспекти визначають механізм та напрями реалізації програми розвитку господарського комплексу Донеччини на інноваційній основі.

Інноваційна економіка в сучасних умовах характеризується, перш за все, готовністю формуючих її суб'єктів господарювання до конкуренції, пошуку та освоєння нових ринків. Досягнення цього стану у промисловості сьогодні можливе тільки на основі широкого впровадження технологічних нововведень, виходу на ринок з новою наукоємною, конкурентоспроможною продукцією.

Ці риси мають бути притаманними усім галузям промисловості, особливо прогресовизначальним виробництвам: технологічного обладнання, сучасних засобів зв'язку тощо.

Реалізація інноваційної програми в сучасних умовах є досить складним завданням, зважаючи на не дуже високі технічний та технологічний рівні основної частини промислових підприємств області.

Реалізація оптимістичного варіанту вимагає ініціативи та значних організаційних зусиль з боку управлінських структур. Це зумовлено тим, що цей варіант базується на припущенні, що держава буде проводити активну промислову політику, спрямовану на кардинальні зміни у внутрішньогалузевій та міжгалузевій структурі промислового виробництва відповідно до світових тенденцій та змін кон'юнктури ринку.

Промислове виробництво області, як уже зазначалося, характеризується нерациональною «обтяженою» структурою. Тільки на дві галузі — видобуток вугілля та чорну металургію — припадає близько 50% зайнятих у промисловому виробництві області. Це робить регіон надзвичайно вразливим стосовно коливань кон'юнктури міжнародних ринків і

потребує диверсифікації структури промисловості. Така диференціація повинна, в першу чергу, передбачати ріст середньо- та високотехнологічних виробництв машинобудування, хімічної промисловості, будівельних матеріалів тощо. При цьому ключове значення має розвиток галузей промисловості, що забезпечують розширення внутрішньорегіональних ринків товарів — харчової та легкої промисловості, деревообробки тощо.

Перехід на інноваційну модель розвитку передбачає реалізацію ряду напрямків та відповідних їм конкретних заходів, спрямованих на розвиток економіки регіону:

1. Окремий комплекс проблем пов'язаний з перспективами розвитку базових промислових виробництв — вугільної промисловості та чорної металургії. Їх розвиток у перспективі повинен регламентуватися відповідними державними програмами і передбачати всебічну модернізацію виробництва, підвищення якості та конкурентоздатності продукції, а також закриття нерентабельних виробництв. Загалом слід зазначити, що частка вугільної промисловості та металургії в прогностичний період має помітно знизитися. Разом з тим у проектний період планується відкриття нових шахт, що мають значні запаси високоякісного вугілля. Зокрема, це шахта «Миронівська» в м. Стаханові та ін. Також передбачається технічне переоснащення та збільшення обсягу видобутку вугілля на ДП «Луганськвугілля», «Ровенькиантрацит», ВАТ «Лисичанськвугілля» та ін.

2. У перспективі планується суттєве зростання в господарському комплексі регіону питомої ваги середньо- та високотехнологічних виробництв (передусім машинобудування та хімічної промисловості). Перспективним у цьому плані видається формування та розвиток принципів нових не тільки для регіону, а для країни виробництв з виготовлення обладнання, машин та приладів для екологічної реабілітації території. Луганщина, як і весь Донецький регіон, сьогодні являє собою величезний і ненаповнений ринок для споживання такої техніки та технологій. Вона використовується не тільки для рекультивациі величезної кількості відвалів, териконів, полігонів відходами виробництва, що були створені тут упродовж багатьох десятиліть, а й для вилучення з них корисних речовин та матеріалів. Комплекс зазначених заходів потенційно здатний забезпечити місту не тільки сотні додаткових робочих місць, але і підвищити рівень екологічної та економічної безпеки внаслідок усунення вузької спеціалізації виробництва.

Завдання реіндустріалізації в регіоні мають вирішуватися на основі перепрофілювання існуючих та створення нових підприємств, го-

ловним чином індустріальних парків. Індустріальний (промисловий) парк — це сукупність суб'єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність на обмеженій та відповідним чином облаштованій території на умовах, визначених відповідними законодавчими актами. Індустріальні (промислові) парки можуть створюватися в межах земель державної та комунальної власності. Ініціатором створення промислового парку є центральний, місцевий орган виконавчої влади або суб'єкт господарювання, який ініціює та здійснює заходи щодо створення та діяльності промислового парку. Керуюча компанія — юридична особа, яка на одержаній відповідно до законодавства у користування земельній ділянці здійснює облаштування території промислового парку та управління ним.

Облаштування території промислового парку передбачає виконання робіт керуючою компанією за рахунок власних або позичених коштів з метою створення необхідних умов забезпечення діяльності учасників промислового парку: будівництво під'їзних автошляхів та залізничних колій, потужностей з електро-, водо-, газо-, теплопостачання, водовідведення, очищення води, повітря, об'єктів пожежної безпеки, об'єктів виробничого призначення, складської інфраструктури, об'єктів для розміщення адміністративних приміщень та об'єктів громадського харчування, створення інформаційних комунікацій, паркувальних зон та «зеленої зони», а також забезпечення охорони, транспортування, складського, інформаційно-комунікаційного, консультаційного та сервісного обслуговування території промислового парку. Промисловий парк розміщується на землях несільськогосподарського призначення, які можуть перебувати у державній або комунальній власності, площею від 20 до 700 га.

Дослідження показало, що найбільш доцільним є будівництво індустріальних парків у містах Луганськ, Лисичанськ, Кіровськ, Брянка, Ровеньки, Краснодон, Свердловськ, Старобільськ, Сватове та ін.

3. Новий імпульс розвитку на якісно новій основі мають отримати й інші галузі промисловості регіону. Передусім має бути створена мережа сучасних підприємств із переробки сільськогосподарської продукції в зонах її виробництва. Використання нових високопродуктивних технологій із переробки продукції рослинництва та тваринництва дасть у перспективі імпульс для розвитку численних центрів харчової промисловості в сільській місцевості області.

Подальшого розвитку на новій технічній та технологічній основі має набути імпортозамінне виробництво товарів широкого вжитку і, перш за все, легкої промисловості. Для цього в промислових центрах, де

зосереджені потужності цієї галузі, є необхідні передумови. Головне завдання на сьогодні полягає в їх модернізації та освоєнні випуску нових видів продукції.

Формування сучасного комплексу виробництв будівельних матеріалів тісно пов'язано з утилізацією відходів вугільної промисловості та металургії. В Донецькому регіоні розроблені численні інвестиційні проекти щодо створення підприємств цього типу.

Становлення чіткої інноваційної спрямованості промислового комплексу області може бути здійснене лише на основі розробки та широкого впровадження технологічних нововведень, виходу на ринок з новою наукоємною, конкурентноспроможною продукцією. Ці риси мають бути притаманними усім галузям промисловості. Формування такої моделі господарства досягається шляхом інтегрування промислового виробництва міста з територіальними формами організації інноваційної діяльності. Ключовими компонентами серед цих форм є технопарки, які в своєму розміщенні орієнтуються на зручне транспортно-географічне положення (близькість до транспортних коридорів), наявність висококваліфікованої робочої сили, сформовану інженерну, комунікаційну інфраструктуру, близькість до крупних університетських центрів, ринок венчурного капіталу тощо. У містобудівному відношенні технопарк являє собою планувально виражену частину міської території, на якій є необхідна інфраструктура та розташовані підприємства наукоємних високотехнологічних галузей промисловості, науково-дослідні та впроваджувальні організації тощо. Здебільшого у межах технопарку реалізується повний інноваційний цикл, що передбачає проведення наукових досліджень, розробку дослідних зразків продукції та її впровадження у виробництво.

Міжнародний досвід засвідчив, що у своїй діяльності технопарки орієнтуються не на великі наукові установи, а на малі та середні дослідницькі фірми венчурного типу. Через відсутність достатніх коштів на створення власної матеріально-технічної бази такі фірми орендують необхідні їм потужності. З цією метою у межах технопарків створюються так звані інноваційні «інкубатори», чи «оранжереї», що становлять собою технічно оснащені приміщення багатocільового призначення.

Проведене нами дослідження показало, що в таких містах, як Луганськ, Северодонецьк та Алчевськ, є необхідні передумови для створення технопарків та інноваційних «інкубаторів». Враховуючи номенклатуру пріоритетного виробництва високотехнологічної продукції, з одного боку, та наявний виробничий потенціал і можливості господарського комплексу області — з іншого, серед перспективних напрямків

спеціалізації технопарків регіону слід назвати розробку та впровадження у виробництво:

- техніки та технологій з екологічної реабілітації територій інтенсивного розвитку вугільної промисловості;
- нових конструктивних матеріалів на основі чорних металів та сплавів з них, технологій та устаткування для їх виготовлення;
- технологій та устаткування з глибокої переробки вугілля;
- інформаційних технологій та програмних систем контролю та управління об'єктами базових технологій;
- технологій та устаткування з глибокої переробки сільськогосподарської сировини і виробництва екологічно чистих продуктів харчування.

Становлення інноваційної моделі розвитку господарства Луганської області повинно спиратися на сучасну транспортно-логістичну інфраструктуру. Вона включає в себе комплекс таких логістичних операцій, як інтер- та мультимодальні перевезення, навантаження та розвантаження, складування та зберігання вантажів, їх обробку (комплектацію, консолідацію) тощо. За цих умов виробникам товарів стає економічно недоцільно займатися питаннями їх доставки, оскільки цю функцію значно ефективніше можуть виконувати спеціалізовані транспортно-логістичні фірми. Ключовими елементами транспортно-логістичної інфраструктури є логістичні термінали та комплекси. Дослідження показало, що в області має бути створена мережа цих об'єктів. У першу чергу вони мають розміщуватись у прикордонних з Російською Федерацією районах. Найпотужнішим серед них буде Міжнародний митно-логістичний термінал «Чортково — Мілове». Логістичні термінали доцільно розмістити неподалік Луганська, Лисичанська, Алчевська, Старобільська та ін.

Реалізація інноваційної моделі розвитку Луганської області неможлива без істотних трансформацій територіальної структури виробництва. Саме рівномірність його розміщення забезпечує згладжування диспропорцій у соціально-економічному розвитку регіону. Сьогодні можна констатувати той факт, що виробництво області майже повністю зосереджено в її центральній та південній частинах у межах Луганського, Лисичансько-Рубіжанського, Стаханово-Алчевського, Краснолуцько-Антрацитівського, Свердловсько-Ровеньківського та Краснодонського промислових вузлів.

Разом з тим, з метою згладжування диспропорцій соціально-економічного розвитку області, передбачається формування низки реіндустріалізованих на інноваційній основі промислових центрів на півночі області: Старобільськ, Сватове, Троїцьке, Новопсков, Мілове. Сьогодні

ці центри характеризуються вкрай слабким розвитком виробничої бази. Перспективним завданням є створення в них сприятливих умов для залучення інвестицій, що забезпечать реіндустріалізацію цих центрів та їх перетворення на локальні ядра зростання. Вирішення цього завдання може бути забезпечено на основі формування тут мережі індустріальних парків, спеціалізація яких відповідала б основним напрямкам розвитку господарства області.

Список літератури

1. Підрушній Г. П. Промисловість і регіональний розвиток України: монографія. — К.: Інститут географії НАН України, 2009. — 300 с.
2. Глазичев В. Л. Высвобождение городов // Российская провинция. — 1993. — № 1. — С. 28–34.
3. Паламарчук М. М., Горленко И. О., Яснюк Т. Е. Минеральные ресурсы и формирование промышленных территориальных комплексов: монография. — К.: Наук. думка, 1978. — 219 с.
4. Іщук С. І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації: навч. посібник. — К.: Вид. Паливода А. В., 2003. — 248 с.

Стаття надійшла до редакції 24 жовтня 2013 р.